

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 811.163.4'373.7

Ана ПЕЈАНОВИЋ*

ЊЕГОШЕВЕ КРИЛАТЕМЕ

Анстракт: У раду се анализирају крилатеме из Његошевих дјела, прије свега Горског вијенца. Образлаже се терминологија ових језичких јединица (које су у славистици познате и под називима *крилатице*, *прецедентни изрази*, *интертекстеме*), њихов језички статус и однос према фразеолошким јединицама те њихово функционисање у савременом дискурсу писаних и електронских мас-медија.

Кључне ријечи: крилатема, интертекстема, прецедентни израз, прецедентни текст, Горски вијенац, дискурс мас-медија

1. Испитујући текст Горски вијенац са фразеолошког аспекта [Пејановић 2010], у почетној фази нашег интересовања за овај слој језика (рад је одбрањен као докторска дисертација, 2007. године у Београду) наметнула се и идеја о опису крилатема, језичких јединица веома сродних фразеолошким.

Главна особина која раздваја крилатеме од фразеолошких јединица јесте припадност одређеном аутору или извору. Остале категоријалне особине фразеологизама као што су способност репродуковања у готовом облику, експресивност, релативна устаљеност облика и значења присутне су у већој или мањој мјери и код највећег броја крилатема.

Ослањајући се на искуства руских научника из ове области [види литературу] и примјењујући их на нашој грађи (која је упоређивана с текстом критичким издањем спјева [ГВ 2005]), ми смо већ у претходним посебним радовима отпочели испитивање ових специфичних језичких јединица: тако смо показали да је Горски вијенац прецедентни текст [Пејановић 2009], а испитивали смо и употребу

* Доцент Универзитета Црне Горе

и функционисање ових језичких јединица у политичком дискурсу [Пејановић 2011].

Овим радом настављамо испитивање функционисања Његошевих крилатема у савременом дискурсу масовних медија. Картотека крилатема којом располажемо настала је углавном на основу писаних и електронских новина, као и интернет-форума. Другим ријечима, тражили смо потврду употребе поменутих језичких јединица у савременом језику да бисмо утврдили које се Његошеве крилатеме употребљавају, у каквом контексту/конситуацији, с којим циљем и функцијом.

2. За сада на нашем отвореном списку постоји око двадесет језичких јединица које сматрамо крилатим или потенцијално крилатим. Да бисмо неку језичку јединицу уврстили у списак, није довољно да је „идентификујемо” као дио Његошевог текста који је инкорпориран у туђи текст, тј. као прости цитат, већ је очекивана и њена шира употреба у језику. Тако случајеви у којима се наводе Његошеве ријечи, као на примјер:

Где има шале има и збиље: ако видиш двојицу у реци, један од њих ће свакако скончати удављен. *На двострукост ни мислит' не треба* — тако је песник рекао, и то прави песник а не онај твој Милија Раковић. [Игор Маројевић. *Жега*. Роман. Београд, 2008, с. 87];

Међутим, на моју велику жалост, посао редитеља не трпи много да „ја зебем од много мишљења”, што би рекао Његош. Позориште је жива умјетност, глумци су живи људи и морате бити спремни на све. [Из интервјуа са редитељем Благотом Ераковићем. – Дан, Подгорица, 19. октобар. 2008, с. XVI];

„Виђи посла цара опакога кога ђаво о свачему учи”. [Зоран Ђикановић. Из анкете читалаца. – Дан, Подгорица, 14. октобар 2008, с. А 7],

прије сматрамо индивидуалном употребом, појединачним позивањем на писца или дјело. Да би језичка јединица постала крилата, она мора постати општејезичка, другим ријечима: требало би да има ширу употребу, да буде позната већем броју носилаца језика, да има већу фреквенцију.

Наравно, неке ће крилатеме имати већу фреквентност, да не кажемо: популарност, па ће се чешће и употребљавати и имаће ширу

распрострањеност — како што се тиче оних који је употребљавају и регистара језика у којима се користи тако и ареала њене распрострањености. Без сумње, у најраспрострањеније и најфреквентније због своје универзалне сентенциозне форме и садржаја спадају Његошеве крилатеме — све из Горског вијенца: *Ђуд је женска смијешна работа, Тврд је орах воћка чудновата, Чашу меда јошт нико не попи, што је чашом жучи не загрчи, У добру је лако добро бити, на муци се познају јунаци, Прегаоцу Бог даје махове*. Као што се види, све су оне, синтаксички гледано, завршене реченице које су структурни дјелови афоризама. Има, међутим, и крилатема које није су фреквентне попут напријед наведених, али сама њихова присутност у туђем тексту и експлицитно или имплицитно позивање аутора на Његоша, дакле: свјесна употреба од стране аутора и увођење у свој текст ауторитативног извора најчешће с циљем афирмације сопственог става, и овакве језичке јединице ставља на списак потенцијалних крилатема. Међу такве спадају:

[...] И чини ми се никада до данас нијесу били актуелни познати Његошеви стихови: „*О проклета земљо пропала се име ти је страшно и опако*”. [Веселин М. Ракчевић. Из писма читалаца. – Дан, Подгорица, 14. октобар. 2008, с. А 7];

[Наслов:] *У памет се Црногорци*. [...] Зато „*У памет се Црногорци*” — како некад Његош рече. Сачувајте понос и образ својих предака и свој. [Марко Кочовић. Из писма читалаца. – Дан, Подгорица, 14. октобар. 2008, с. А 7].

Посљедњу наведену крилатему видјели смо и у форми графита на једној кући у Прчању, у Боки Которској.

Све већ наведене контексте карактерише таквоствана експлицитна употреба, у којој аутор интертекстему свјесно уводи у свој текст наводећи име аутора или извор дате интертекстеме. У писаном тексту се то одражава графички односно ортографски наводницима. Среће се, међутим, и имплицитна употреба крилатема, без посебног истицања аутора да користи фрагмент туђег текста, као у наредним примјерима:

Европа, по свему судећи, има експерте разних профила, који су спремни да *подстрижу гдје је предугачко и одлију гдје је препуна-*

но [Из коментара Новице Станића на изјаве експерта за Балкан Џуди Бат. – Дан, Подгорица, 3. новембар. 2008, с. 2];

[Наслов:] *Коме закон лежи у топузу?* [...] „Живот није сила, него пут, а ми бирамо како и куда ћемо. *Коме закон лежи у топузу?* Баш томе никада не смијемо повјеровати да одлучује у име нашег образа и живота”. [Крај ауторског текста Андрије Мандића. – Дан, Подгорица, 19. октобар 2008, с. 2];

Косовска битка је управо током стољећа и постала велика проба коју данас у сасвим новим околностима пролазе народи Србије и Црне Горе. Зна се шта су тада чинили великаши „*проклетих душа*”, познато је за шта се после определијелило „*плахо и лакомо*”. [Из колумне Чедомира Антића. – Дан, Подгорица, 20. октобар 2008, с. 13];

Црногорски властодршци су прелили *чашу жучи* и посљедице тога ће дуго осјећати. [Вања Павићевић. Из анкете читалаца. – Дан, Подгорица, 21. октобар 2008, с. 2];

Потпредсједик СНС-а Новак Радуловић је поручио да „*прегаоцу Бог даје махове*” [Дан, Подгорица, 21. октобар. 2008, с. 3].

3. Што се тиче тачности употребе крилатема, оне могу бити цитиране дословно, тј. онако како су изворно употријебљене, или са различитим измјенама. Те измјене могу бити такође случајне или намјерне. Случајне измјене дешавају се нехотично због непрецизног или цитирања по сјећању. Разлози измјене могу, међутим, бити и другачије природе. Најчешћи примјер је замјена неке компоненте. У нашој картотеци имамо примјере замјене компоненте крилатеме која је са становишта савременог језика разумљивија говорнику језика. Тако се у изворној крилатеми *Ћуд је женска смијешна работа* лексема *смијешна* мијења са *тешка* или *чудна*, што би били сасвим одговарајући синоними дијалекатски употријебљене лексеме у Његошевом тексту:

„*Ћуд је женска чудна работа*” помислим ја, а онда онако самољубиво кажем „Ма брига ме, нек ради шта хоће”, ал’ врага не да онај crv у мени. Па се и ја спремам на базен. [Dnevnik online 6. јул 2003].

Srđan M: Kao što Njegoš kaže „*Ženska ćud je teška i smešna работа*” Tačno bi promenile stotinu vera samo sebi da učine što im je drago. Ipak na žene gledam kao na bića koja su mi generalno draga.

Da sutra HDZ izgubi vlast da vidiš koliko bi bilo preslakuša poput ove. „*Ćud je ženska ćudna работа, stotinu će promijeniti vjera, da ugodi što je srcu (i saborskoj klupi) drago*” (Njegoš). 6 lipanj 2008.

Замјена је била подстакнута и тиме што дијалектско *смијешна* није једнако семантичком садржају те лексеме у књижевном језику, па говорници интуитивно избјегавају хомонимију. Занимљиво је да крилатема употријебљена и од стране екаваца најчешће има свој изворни ијекавски облик, мада има и примјера екавизације.

Сличан је и слједећи примјер употребе крилатеме, у коме везник *али* има дијалекатску употребу, односно дисјунктивну, а не адверсативну функцију. Везник који је Његош употријебио замјењује се његовим књижевним ликом *или*. Примјер налазимо у тексту у коме се коментарише модна ревија црногорске креаторке Марине Бановић, која је своју нову колекцију насловила цитатом из Горског вијенца: *Ил’ је ђаво или су мађије, или нешто горе од обоје*.

Крилатема се налази у наслову, а још једном се понавља у самом тексту и оба пута је парни везник *али* досљедно замијењен својим књижевним аналогом *или*:

[Наслов:] *Ил’ је ђаво или су мађије*. [...] *Ђаво ил’ мађије у Бањалуци*. [Вијести, Подгорица, 1. и 2. мај 2010, с. 42, 43].

Исту крилатему, овога пута коректно цитирану *Ал’ је ђаво, али су мађије за Кинезе*, и опет истакнуту као наслов текста, срећемо у истом дневном листу:

[Надаслов:] *Црна Гора се на свјетској изложби у Шангају представила спојем традиционалног и модерног*. [...] „*Ал’ је ђаво, али су мађије*” – проломио се јуче тенор гуслара Милана Филиповића, Зеленом салом шангајског Експо центра док је неколико стотина Кинеза са пажњом слушало звуке чудног инструмента из земље за коју многи од њих вјероватно прије нијесу чули. Његошевим „Сном Вука Мандушића” из „Горског вијенца” почео је перформанс „*Oro and dreams*”, занимљив спој традиционалног и модерног, који је обиљежио Национални дан Црне Горе на Свјетској изложби Шангај 2010 и отварање црногорског павиљона. [Вијести, Подгорица, 25. мај 2010, с. 9].

Претходни примјери су илустрација неке врсте покушаја да се архаично или дијалекатско приближи књижевном, савременом стању и тако постане разумљивије, прихватљивије говорницима језика.

Описане замјене, међутим, остају површинске, тј. осим измјене у структури израза која може бити изазвана и уклапањем крилатеме у синтаксичку структуру новог текста, у њу се не уносе суштинске измјене на семантичком и/или функционалном плану.

3. Намјерне измјене у синтаксичкој или лексичкој структури крилатема свакако су интересантније, а такви су и разлози за њихове промјене, који могу бити мање или више креативни. У сваком случају у њима су евидентни, скоро неизоставни, елементи језичке игре. О неким примјерима смо раније писали [Пејановић 2009]: Гласовно подударање и гласовно понављање одређених секвенци ријечи (условно говорећи римовање) као један од значајних чинилаца у трансформисању израза илустроваћемо и сљедећим прецедентним изразима који су у публицистици доживјели измјене, а ипак остали препознатљиви:

Мафијаши проклете вам душе! Поводом одлуке Владе Црне Горе да призна самопроглашену творевину на територији Србије. На насловној страни и на двије стране 4. и 5. [Ривија Д, Подгорица, 15. октобар 2008].

Међу жртвама транзиције, процеса који већ деценију мори „обичне” грађане Црне Горе, радници некадашњих комунистичких пословних гиганата су најугроженији. Док се некада Црном Гором могао чути еписки стих „великаши, проклете вам душе” мотивисан актуелним политичким приликама, данас се све чешће чује *фотелјаши, проклетите им душе* врло често без жеље да се неко конкретно оптужи [Дан, Подгорица, 30. новембар 2008, посљедња страна].

Као што илуструју наведени примјери, изрази су добијени замјеном изворне компоненте израза *великаши*. Творбено средство, суфикс *-аши*, који није продуктиван у српском језику у наведеним примјерима, по нашем мишљењу, има чак и елементе пежоративног значења. Иако у наведеним примјерима не можемо говорити о рими у правом смислу те ријечи, ипак је евидентно подударање лексема *великаши, мафијаши, фотелјаши*, које се огледа у истом броју слогова и идентичној прозодији — дугоузлазном акценту на финал-

ном слогу (понављају се граматичке морфеме, суфикс *-аш* и наставак *-и*). На овим претпоставкама се и остварује препознавање новонасталих трансформисаних облика, који се иначе не би могли уклопити у изворни израз написан десетерцем, нити би изворни говорници могли перцирати добро познати израз. Евидентна је, дакле, не само граматичка истовјетност (творбена и морфолошка, исти суфикс и исти наставак) већ и фонолошко-прозодијски паралелизам. На овај начин се отвара пут стварању схеме, модела по којем настаје читава серија сличних израза, по чему се крилатеме свакако приближавају фразеологизмима.

4. Анализа показује да су неке крилатеме фреквентније и распрострањеније, а неке су везане тематски за уже подручје. Највећи број крилатема косовске тематике најчешће се среће у медијима у Црној Гори и Србији. А да поједини екстралингвистички фактори и друштвени догађаји могу да подстакну на употребу или да нагласе фреквентност употребе овог језичког слоја, показао је и политички акт признавања независности Косова од стране Владе Црне Горе, који је изазвао праву ерупцију крилатема из Горског вијенца у дневним новинама и недјелним издањима у Црној Гори у октобру 2008. године [види Пејановић 2009]. Њихови актуализатори били су не само политичари и новинари већ и обичан народ. То само потврђује факат да ове језичке јединице у себи кондензују генетско памћење народа, синтетизују мудрост и искуство које се у одређеном тренутку може навести као сажети и моћан аргумент у одбрану својих ставова и мишљења. С тога разлога ове језичке јединице често фигурирају у наслову, као мото текста, а неријетко се крилатемом текст и поентира.

ЛИТЕРАТУРА

Ашукины 1987: Н. С. Ашукин. М. Г. Ашукина. *Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения*. Изд. 4-е, доп. Москва, 1987.

Берков, Мокиенко, Шулежкова 2005: В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова. *Большой словарь крылатых выражений русского языка: Около 4000 единиц*. Москва, 2005.

Брилева и др. 2004: Брилева И. С., Вольская Н. П., Гудков Д. Б., Захаренко И. В., Красных В. В. *Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь*. Вып. 1. Москва, 2004.

ГВ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица, 2005.

Красных 2002: В. В. Красных. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*: Курс лекций. Москва, 2002.

Красных 2003: В. В. Красных. „Свой среди чужих” миф или реальность: Курс лекций. Москва, 2003.

Максимов 1995: С. В. Максимов. *Крылатые слова*. Москва, 1995.

Михельсон 1994: М. И. Михельсон: *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии*. Сборник образных слов и иносказаний: В 2 т. Москва, 1994.

Пејановић 2009: Ана Пејановић. *Горски вијенац као прецедентни текст*. – Стил, Београд, 2009.

Пејановић 2010: Ана Пејановић. *Фразеологија Горског вијенца: фразеолошки жанрови, културни концепти, руски преводи*. Подгорица, 2010.

Пејановић 2011: Ана Пејановић. *Прецедентни феномени у политичком дискурсу*. Зборник радова са научног скупа (Пале, 2010). Пале, 2011. [У штампи].

Сидоренко 2002: Сидоренко К.П. Интертекстовые интерпретаторы в Словаре крылатых выражений Пушкина. – Слово. Фраза. Текст. Сборник научных статей к 60-летию М.А. Алексеенко. Москва, 2002. С. 317–330.

Шулежкова 2002: С. Г. Шулежкова. *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва, 2002.

Анна ПЕЈАНОВИЧ

НЕГОШЕВСКИЕ КРЫЛАТЕМЫ

Резюме

В настоящей статье подвергаются анализу крылатемы/прецедентные феномены негошевской поэмы Горный венец. На материале крылатем, зафиксированных в основном в газетах и интернете, сделана попытка показать значение и функционирование данных языковых единиц в современном дискурсе СМИ.